

A. K. L. Thijs, *De zijdenijverheid te Antwerpen in de zeventiende eeuw* (Pro Civitate, Historische uitgaven, XXIII; Brussel, 1969, 138 blz.).

Afgezien van enkele oudere studies over het diamantbedrijf en een reeks bronnenuitgaven met betrekking tot de kunsthandel (D. Schlugleit, J. Denucé) zijn de nochtans belangrijke Antwerpse luxenijverheden historiografisch sterk verwaarloosd. Een bijdrage over de zijdeïndustrie, één der voornaamste bedrijfstakken, is dan ook bijzonder welkom.

De zijdenijverheid bekleedde in de Scheldestad steeds een sterke positie én wegens de intense handelsbetrekkingen met Italië, de grondstofproducent, én dank zij haar internationale marktrelaties. Het productieproces bleef bijna uitsluitend binnen-stedelijk: de ruwe zijde, toebehorend aan locale zijdeverkoopers, werd door dezen voor de drie-fazige bewerking achtereenvolgens toevertrouwd aan zijdewinders, zijdereders en zijdeververs - niet te verwarren met de kamelotververs, die de zijdeweefsels zullen kleuren. De geverfde zijdedraad werd deels uitgevoerd, deels ter plaatse tot fabrikaten verwerkt door zijdewevers. Onder hen bestonden twee categorieën: enerzijds de meesters-loonarbeiders, dat wil zeggen zelfstandige wevers met eigen outillage en bijgestaan door knechten, doch niet beschikkend over de 'bereide' grondstof, door kooplui-ondernemers geleverd; anderzijds de meesters-kooplui, die zowel de ruwe zijde inkopen als de fabrikaten afzetten.

Organisatorisch gezien, vertoonde de zijdenijverheid een sterke concentratie van arbeiders-specialisten in het meestersatelier; afgezien van de zijdewinders, vaak garnizoen-soldaten, bleef thuiswerk zeldzaam. Er bestond een dubbel loonsysteem: waar de helpers in de werkhuisen een tijdloon ontvingen, genoten de zelfstandige arbeiders en de thuiswerkers een prestatieloon, berekend op grond van gewicht of lengte der afgeleverde produkten. De produktie zelf vertoonde een grote verscheidenheid: effen en gefigureerde weefsels, zuivere en gemengde stoffen, passementen en linten.

Tot de ambachtelijke groeperingen traden alleen de zelfstandigen toe (reders, ververs, passement- en lintwerkers, kamelotververs), terwijl de helpers en knechten over geen vereniging beschikten. De kwaliteitscontrole, één der hoofdtaken van het ambacht, was bijzonder moeilijk, vermits ieder stadium van het gespecialiseerde productieproces onder de bevoegdheid van een specifieke beroepsvereniging ressorteerde. Al evenmin slaagde het ambacht er in de sociale gelijkheid tussen de meesters te vrijwaren. De produktieconcentratie in de handen van enkele kapitaalkrachtigen leidde in de tweede helft der bestudeerde eeuw tot een concurrentie-krachtproef tussen kooplui-ondernemers en meesters-kooplui met als inzet de beperkingen van het aantal getouwen per meester.

Uit conjunctureel oogpunt bleek de zijdenijverheid, na de ongewone topjaren 1580-85 (immigratie zijdewevers), het tijdens de eerste helft der zeventiende eeuw betrekkelijk goed te stellen. Doch het protectionisme der buurlanden veroorzaakte naderhand een zware crisis, die men slechts in de achttiende eeuw gedeeltelijk te boven kwam. Voor de passement- en lintwerkers echter was de zeventiende eeuw voorspoediger dan de voorafgaande; deze tak verschrompelde onder de concurrentie der buitenlandse lintmolens.

De grote verdienste van deze studie ligt op technisch en sociaal-organisatorisch terrein. Omwille van tijdsgebrek zich beperkend tot peilingen, en ondanks het niet voorhanden zijn van ambachtsrekeningen, slaagde de auteur er nochtans in om de intensiteit van de Antwerpse zijdenijverheid te meten aan de hand van het aantal tewerkgestelde personen. Jammer genoeg bleven deze opgaven beperkt tot een reeks hoogte- of dieptepunten in de loop van de periode ca 1560-1585, terwijl doorlopende produktiereksen totaal ontbreken. Wat de sociaal-economische structuur van deze bedrijfstak betreft, zou een vergelijking

met de zogenaamde 'nieuwe nijverheden' in de overige Vlaamse textielsteden beslist een identieke evolutie aan het licht gebracht hebben. Een summier glossarium en een zakenregister konden tenslotte de hanteerbaarheid van deze overigens gedegen monografie nog verhogen.

J. Everaert

I. H. Enklaar, *De levensgeschiedenis van Johannes Theodorus van der Kemp, stichter van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap, pionier van de London Missionary Society onder Kaffers en Hottentotten in Zuid-Afrika 1747-1811 tot zijn aankomst aan de Kaap in 1799* (Wageningen: H. Veenman en Zonen N. V., 1972, 168 blz., /10,90).

In de geschiedenis van de zending is Johannes Theodorus van der Kemp een bekende en controversiële figuur. Dat heeft zijn redenen. Van der Kemp stamde uit een domineesfamilie met regentenconnecties; hij gaf zijn medische studie eraan en werd dragonder-officier. Een losbol die uiteindelijk rust vond bij een wolspinster, daarom de dienst moest verlaten, zijn studies hervatte, promoveerde en enkele filosofische en theologische werken publiceerde. Na de plotselinge dood van vrouw en kind tot bekering gekomen, geraakte hij tenslotte in contact met de London Missionary Society. Hij richtte het Nederlandsen Zendeling-Genootschap op en werd een zeer omstreden zending onder Khoikhoi en Bantu in Zuid-Afrika. Een intellectueel, een avonturier en een hartstochtelijk, eigengereid man.

Het schrijven van een biografie van zo iemand is dus een lastige taak. Ook een nuttige, want de vele korte en enkele langere biografische schetsen (inclusief de beste tot nu toe, A. D. Martin's *Doctor Vanderkemp*) hebben tekortkomingen, waarvan een zekere hagiografische toon niet de minste is. Van andere zijde is men nooit zuinig geweest met kritiek op de 'negrofilist' Van der Kemp, die in de Zuidafrikaanse frontierwereld volledig uit de pas liep, met een gekleurde vrouw hertrouwde en zijn zendingsstations liet overlopen van 'luie Hottentotten' (het artikel in het onlangs verschenen deel II van het *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* vormt hierop een goede uitzondering).

Of Enklaar erin slagen zal beide uitersten van waardering te vermijden is nog niet geheel duidelijk, want zijn boek eindigt op het moment dat Van der Kemp in Zuid-Afrika landt en de problemen pas goed beginnen. Maar dit boek wekt hoge verwachtingen. De schrijver volgt Van der Kemp op de eerste vijftig jaren van zijn levensloop, die ook reeds met een grote hoeveelheid verhalen omgeven waren. Rustig oordelend worden feiten en mythen uit elkaar gehaald. Daardoor worden de trekken zichtbaar van een interessant man. De schrijver heeft veel gebruik gemaakt van archiefmateriaal, vooral correspondentie van en over Van der Kemp en een autobiografie. Een enkele keer heb ik me afgevraagd of niet duidelijker afstand van dergelijk autobiografisch materiaal bewaard had moeten worden. Zelfbeschuldiging bijvoorbeeld in verband met vroeger zondig leven en zelfbespiegeling naar aanleiding van de verkregen staat van genade is in de kringen waarin Van der Kemp na zijn bekering vertoefde een soort genre!

Van groot belang voor een waardering van Van der Kemp als zending en voor een doorzicht in de moeiten die hij daarbij ontmoet heeft is de vraag of hij al dan niet orthodox gereformeerd mocht heten. Zijn visie op het zendingswerk en op de omgang met niet-blanken houden daar nauw verband mee. Zag Van der Kemp in heidenen - maar ook bijvoorbeeld in de 'convicts' op het voor Australië bestemde schip waarmee hij de reis naar Zuid-Afrika maakte - een soort 'goede wilden'? Enklaar vraagt zelf naar aan-